

KĄ PASAKYTŲ EURIDIKĖ?

EMMANUELIS LEVINAS KALBASI SU BRACHA LICHTENBERG-ETTINGER¹

Bracha Lichtenberg-Ettinger: Ketinu užduoti jums savąjį Euridikės klausimą. Jūs rašote, kad pažinimas prilygsta kito kitybės panaikinimui ir kad „šis rezultatas įsigalioja su pirmuoju šviesos spinduliu. Apšviesti – tai atimti iš būties jos pasipriešinimą, nes šviesa <...> iškelia būtį iš niekio“ (*livre l'être à partir du néant*)²; tai išdavystė. Jūs kalbėjote apie „gyvos būtybės kūniškumą ir jos, kaip nuogo ir alkano kūno, vargą“³, o paskui šis pažeidžiamas nuogumas pats tampa etiniu Veido pasipriešinimu. Patenkame į šerdį poblemos, paliečiančios perėjimą per mirtį ir būklę *tarp dviejų* Euridikės *mirčių*, į šerdį santykio tarp išnykimo ir moteriškumo skirties (*différence du féminin*).

¹ Pasikalbėjimus ir pastabas užrašė B. Lichtenberg-Ettinger © 1993. Šis tekstas, kuris yra būsimos publikacijos dalis, sudarytas iš 1991–1993 m. įrašytų pokalbių, buvo peržiūrėtas ir pataisytas E. Levino ir B. Lichtenberg-Ettinger. Pirmasis šio teksto dalies, pavadintos *Time is the Breath of the Spirit* (*Laikas yra dvasios kvėpavimas*), leidimas (250 abiejų autorių pasirašytų egzempliorių su E. Levino nuotraukomis, kurias pokalbio metu padarė B. Lichtenberg-Ettinger) buvo išleistas 1993 m. *The Museum of Modern Art* (MOMA) Oksforde, o hebrajų kalba pasirodė *Iyyun*, 43, 1994, prancūzų kalba – *Athanos*, 5, 1994. Šis tekstas hebrajų kalba pasirodė pavadintas *Moteriška yra ši negirdėta skirtis*, menininko knyga, 1994. Bracha's L. Ettinger „Que dirait Eurydice? Pokalbis su Emmanueliu Levinu“ buvo perspausdintas pranzūzų kalba leidinyje *Barca!* 8, Paris, 1997. Angliškasis pokalbio tekstas, išverstas C. Duckerio ir J. Simaso, taip pat perspausdintas šalia prancūziško originalo ir išleistas BLE Atelier, Paris, 1997, sykiu su jos parodos *Kabinet* Stedelijko Muziejuje, Amsterdame, katalogu. B. Lichtenberg-Ettinger leido be atlygio publikuoti pokalbio tekstą lietuvių ir anglų kalbomis.

² Levinas, E. *Totalité et Infini*, Folio essais, 1971, p. 34.

³ *Ibid.*, p. 129.

Emmanuelis Levinas: Geriausiai apsiriboti vos keliomis užuominomis į moteriškumo skirties subjektą.

B. L. E.: Priešingai, aš manau, kad jūsų filosofija taps vis svarbesnė kalbant apie moteriškumo skirtį ir kitybę ir kad mes iš tikrųjų dar neįvertiname jos pajėgumo šiuo klausimu.

E. L.: Svarbiausia – pernelyg neįsipareigokite ir pernelyg neišnaudokite šios temos; jus užsipuls sakydami, kad pasakėte per daug arba – nepakankamai. Būtų geriau, kad neišitrauktumėte visiškai, liktumėte pakraštyje. Žinote, feministės dažnai užsipuldavo mane...

B. L. E.: Mes ir taip praradome daug laiko užgaišdami ties tuo, kas man atrodo antraeilės svarbos dalykas. Mano „matricinėje“ („*matrixielle*“)* interpretacijoje svarbiausia tai, kad jūs tiesiogiai pradodate nuo skirties, kad ši skirtis yra lytinė ir kad moteriškoji skirtis yra pirmapradė, t. y. nei išvesta, nei priklausoma nuo vyriškosios. Maža to, jūs artikuliuote moteriškumą pasitelkdamas sąvokas, kurios duoda pradžią pačiai etinei erdvei, kurios padaro ją galimą. Kaip tik tai pranoksta visa kita. Šiuo atžvilgiu aš matau galimybę įsivaizduoti tam tikrą *santykį* kaip moterišką. Netgi giminytės (*filiation*) santykį aš interpretuoju kaip moterišką-matricinį: tėvo/sūnaus giminytės santykis yra apibrėžiamas per „moterį“. Manau, kad jūsų koncepcija net atvers kelią feministiniam tyrimui, kuriam dar toli reikia eiti ieškant vyro ir moters moteriškumo.

E. L.: Tai Bracha'os *bracha*... (*juokiasi*) (*bracha* hebrajų kalba reiškia palaiminimą).

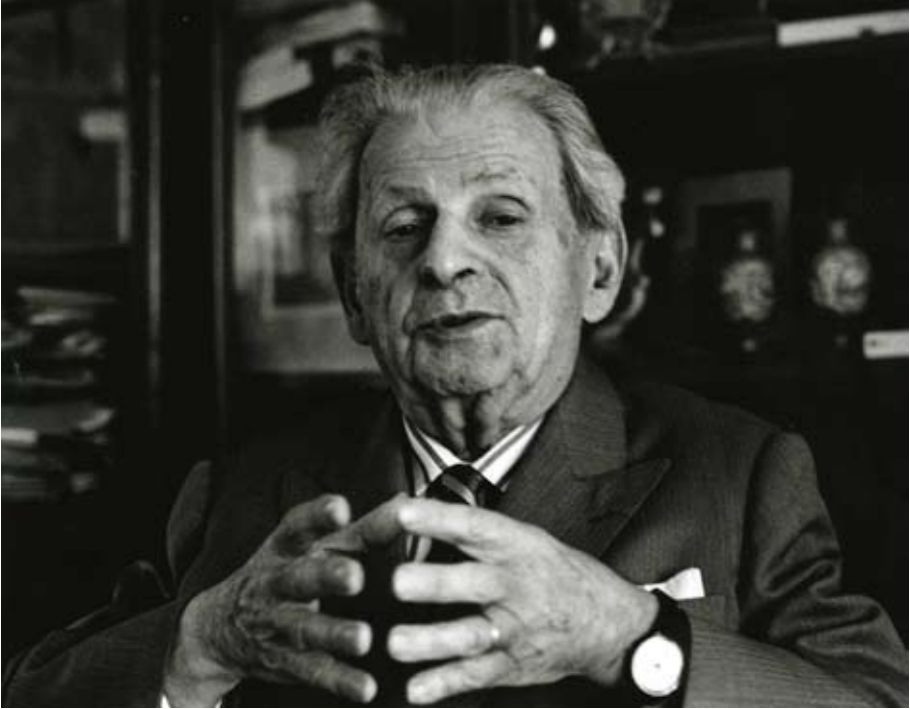
B. L. E.: Jūs kalbėjote apie vidujybę santykyje su moteriškumu, tačiau ar tai reiškia, kad lytinė skirtis susieta su skirtimi tarp vidujybės kaip vadinamojo „moteriškumo“ ir išorybės?

E. L.: Aš išorybės ir vidujybės tokiu būdu nepriešpriešinu. Žmogiškai būtybei esminis yra santykis su kitomis žmogiškomis būtybėmis. Tai teisinga tiek vyrų, tiek moterų atžvilgiu. Kas nors gali įsivaizduoti žmogiškų būtybių daugį, kaip sudarytą iš vienetų ar individų, tam tikru būdu lokalizuotų, įskaitytų, priklausančių rūšiai, kuri priklauso giminei. Paprastai šitaip matoma tikrovė. Mano klausimą sudaro paklausimas – ar čia prasideda žmogiškasis individas. O mano idėjos šerdis – tai, kad žmogiškoji savastis (*moi humain*) visų pirma yra atsakomybė už Kitą žmogų (*Autrui*).

B. L. E.: Hebrajiškai kitas (*autre*) – *acher*, kitas žmogus (*autrui*) – *ha'acher* ir atsakomybė – *achraiut* susieti šaknies: *a. ch. r.*

E. L.: Tai tam tikras nušvitimas, kylantis iš etimologijos – tiek, kiek patvirtina koncepciją. *Achraiut* ir *acher* santykis – taip, taip – tai yra esminė žmogaus savastis, ir tai teisinga tiek vyrams, tiek moterims. Skirtumas tarp

* Šiame kontekste svarbi žodžio *matrica* etimologija, susiejanti su moteriškumu: lot. *matrix* – patelė, gimdytoja. Taip atsiranda galimybė moteriškumą aptikti pačiuose tikrovės pagrinduose. (*Vertėjos pastaba*)

© Emmanuel Levinas in conversation, photographed by Bracha L. Ettinger, 1991.

lyčių čia neatlieka jokio vaidmens. Apskritai tai, kad moteriškumas yra būtina papildoma kategorija vyriškumui, neturi nieko bendra su Kito žmogaus išorėje. Tiek moteriai, tiek vyrui Kitas žmogus yra esmingas asmens gyvenimo šaltinis. Taigi atsakomybė yra esminis dvasios ir žmogiškos būtybės momentas. Netgi šia apibrėžtąja prasme žmogiškumas yra būtinas dvasiai.

B. L. E.: Tad ar lytinė skirtis, prasidedanti nuo moteriškumo kaip atsivėrimo Kitam per priėmimą, priglaudimą, svetingumą, apima kiekvieno vyro ir moters santykį su Kitu žmogumi?

E. L.: Kiekvieno, kuris sako „aš“, santykį. Kadangi esama radiklios skirties tarp tikrovės daiktų individuacijos ir žmonių unikalumo – *ha'yehidut*. Aš siekiu apibrėžti būtybės unikalumą, galiu sakyti „aš“, per atsakomybę už Kitą – tai mano filosofijos šerdis. Man nelabai rūpi užklausti sielos ar mąstymo idėją, tačiau aš atkakliai tvirtinu šį išskirtinį žmogiškumo buvimą. Tai yra, ši radikali skirtis atsiranda visai ne todėl, kad žmogiška būtybė turi sielą ar mąstymą; aš pabrėžiu žmogiškumo skirtingumą, kuris yra išskirtinės mūsų lemties rezultatas. Nėra nieko aukštesnio už žmogaus žmogui įsakymą – tiek, kiek „žmogus“ reiškia žmogišką būtybę – kuriame žmogaus Kitas tampa atpažintu/pripažintu (*reconnu*). Žmogaus įsakymas žmogui, Veido įsakymas...

B. L. E.: Analizuojant neapibusio svetingumo, kuris yra atsivėrimas šiai lemčiai ir šiam įsakymui, požiūriu, moteriškumas nėra skirtis tarp vyro ir moters, papildančių vienas kitą.

E. L.: Tas tiesa, Bracha. Bet iš kur jūs gavote savo vardą? Negalima užtrenkti durų *bracha*'ai. Jai sakoma: *bevakaša, bevakaša, tikansi, tikansi* (hebrajiškai: prašome, prašome, įeikite, įeikite), tačiau *bracha*'ai nereikia durų, ji daro tai, ką ji nori, ji aikština! Kaip hebrajiškai pasakytumėte „aikštis“?

B. L. E. Jūs sakote „aikštis“... (juokiasi) Bet kai man teks dirbti prie mūsų pokalbio, ką darysiu su visu jūsų žaismingu juokavimu?

E. L.: Tai man labai svarbu. Jūs perkėlėte man atsakomybę, kurią aš užkroviau jums kalbėdamas su jumis apie moteriškumą, kadangi reikia pasverti kiekvieną paskirą žodį. Tačiau, kad ir kaip būtų sunku, šiuos dalykėlius, šiuos sparčius pasikeitimus reikia išlaikyti. Svarbiausius dalykus atrasite tame, ką mes pasakėme tarp kitko, juokais; daugiau negu abstrakčiuose dalykuose.

Filosofija nepasideda nuo to, kas nesuvokiama. Filosofija prasideda nuo sveiko proto, kuris yra teisinga kryptis, net jeigu tai ir paradoksalu. O sveikas protas yra tai, kas labiausiai paslėpta. Patikėkite manimi, kartą užrašytas mūsų pasikalbėjimas (*échange*) bus geresnis neišbaigtas negu tuomet, jei jį užbaigtume.

Kaip tai pavadinsime? Mūsų pokalbis yra pasikeitimas pirma (*d'avant*) diskurso... Pasikeitimas pirma... Pašnekesys (*propos*) pirma diskurso... Neįkalbingas pašnekesys? Ne, ne. Pašnekesys be pretenzijų, taip... *Pašnekesys be diskurso* – štai taip! Pašnekesys be diskurso nėra pašnekesys be atsakomybės! Kartais pusė žodžio yra svarbiau nei visas sakinys, dažnai žodžių pusės susijungia. Jėgą išlaiko nebaigtas sakinys.

Rašyme jėgos turi fragmentas. Fragmentas yra tai, kas labiausiai įtaigu, nes jame esama užuominos. Fragmentas nedogmatiškas, fragmentas yra atvertis. O rašymas – tai fragmentas, kuris išlieka.

B. L. E.: Grįžkime prie moteriškumo? Jūs rašėte, kad keistas neabipusiškumo dualizmas praneša apie lytinę skirtį.

E. L.: Tiek, kiek vyras, kaip ir moteris, mėgaujasi meile, tiek lytinė skirtis yra abipusė.

B. L. E.: Anot jūsų, kadangi intersubjektyvūs santykiai yra nesimetriški, kadangi jūs kritikuojate totalybės sąvoką pasitelkdamas paslapties ir begalybės idėjas ir kadangi subjektyvumas pagal jus yra *dėl* Kito žmogaus, nesiekiant abipusiškumo, šioje vietoje matau atvirą, vaisingą erdvę moteriškumo kitybės tyrinėjimui rasti.

E. L.: *Od lo ne'emar. Od yavo* (hebrajiškai: Dar nepasakyta. Tai dar bus).

B. L. E.: Norėčiau užduoti jums klausimą apie šią moteriškumo kitybę. Vienu metu jūs kalbėjote apie moteriškumą kaip šviesos vengimą.

E. L.: Kitaip sakant – nepasirodymą. Parodymo vengimą.

B. L. E.: Aš pasitelkiau tai kaip metaforą, išreiškiančią tam tikrą išnykimo judesį. Nebūti fiksuojamam žvilgsnio. Mano manymu, matricos idėjoje tam tikras atsitraukimas (*rétirance*) nuo sąmonės šviesos veda į susitikimą su nežinomu kitu.

Ar esama vidujybės, kuri nebūtų perėjimas nuo „begalinės išorybės“?
Ką pasakytų Euridikė?

Ar gali subjektas-moteris turėti privilegijuotą prieigą prie moteriškumo?

E. L.: Moteriškumas yra ateitis. Moteriškumas savo moteriškumo fazėje, savo moteriškoje formoje tikrai gali mirti atnešdamas į pasaulį gyvybę, tačiau – kaip aš galiu jums tai sakyti? – tai nėra „mirtis“; mano nuomone, *kokios nors moters* „mirtis“ tikrai yra nepriimtina. Aš kalbu apie galimybę įsivaizduoti, kad esti *prasmė be manęs*. Manau, kad gelmių gelmė, moteriškumo gelmė yra mirtis duodant gyvybę, atnešant į pasaulį gyvybę. Pabrėžiu – ne *mirtį*, o, priešingai, *ateitį*.

B. L. E.: Tai išnykimas prieš tą, kuris dar bus?

E. L.: ...tą, kuris dar bus.

Moteris – tai ateities kategorija, ateities ekstazė. Tai tokia žmogiška galimybė, kurią sudaro sakymas, kad kitos žmogiškos būtybės gyvenimas svarbesnis už mano paties, kad kito mirtis man svarbesnė už mano mirtį, kad kitas eina pirmiau už mane; kad Kitas žmogus svarbesnis už mane; kad Kito žmogaus vertingumas įvestas pirma manojo.

Ateityje yra tai, kas galėtų man nutikti. Tai yra taip pat ir mano mirtis.

B. L. E.: Tad ar ši moteriškumo gelmė yra galutinė atsakomybė? Ar galutinis etinio santykio matas?

E. L.: Taip, tai *K'duša* (hebrajiškai: šventumas).

Ir moteriškume esama galimybės įsivaizduoti *pasaulį be manęs*; pasaulį, kuris turi prasmę be manęs.

Tačiau mes negalėtume šios idėjos išplėtoti vos keliais žodžiais. Reikia daug intelektualios atodairos. Klaidingo supratimo rizika pernelyg didelė. Galima pagalvoti, jog aš sakau, kad moteris čia turi išnykti arba kad ateityje nebus moterų... Kas nors galėtų pasakyti: „Jie konstruoja pasaulį ir mus visas pasiųs po velnių...“ (*juokiasi*)

B. L. E.: Priešingai, mano manymu, jūs sugražinate moteriai tai, kas buvo iš jos atimta; tam tikrą *simbolinį* kūrimo principą, etinę erdvę. Išnykimo idėja galėtų būti užuomina, kaip sukurti išorinės, panašiai kaip ir vidinės, erdvės idėją.

Kur ieškosime moteriškumo, jei ne sąsajoje su nežinomais Kito aspektais arba sąsajoje su nežinomuoju Kitu dėl jo/s vietos erdvėje ir laike?

Mano nuomone, tai susiję su idėjomis, kurias jūs išplėtojote knygoje *Totalité et Infini (Totalybė ir begalybė)*: kad žinojimas neatveda mūsų į santykį su Kitu žmogumi, kad laiko idėjoje esama judėjimo Kito link. Kai aš susieju tai su moteriškumo kitybe, tai veda į šią interpretaciją...

E. L.: To dar nesimato mano raštuose.

© Emmanuel Levinas in conversation, photographed by Bracha L. Ettinger, 1991.

Pirmiausia yra praeitis. Tačiau praeitis, kuri *iš tikrujų* praėjusi. Mums praeitimi tampa tai, kas pirma buvo dabartis, o paskui praėjo. Tačiau Praeitis yra tokia praeitis, kuri niekada nebuvo dabartis. Santykyje su Veidu, dviejų žmogiškų būtybių susitikime, priešais kitą, tą akimirką, kai aš jį pamatau, jau esu jam skolingas.

Jidiš kalba yra gražus būdas tai pasakyti. Ar mokate jidiš kalbą? „Aš tik pakėliau į jį akis ir jau esu jam kažką skolingas...“ (*juokiasi*).

B. L. E.: Kaip žmogiška būtybė jūs pripažįstate savo skolą dėl mano praeities. O moteriškumo terminais, kaip žmogiška būtybė aš pripažįstu savo skolą dėl jūsų ateities?

E. L.: Taip. Negalima taip visą laiką gyventi, bet taip. Tai – žmogiškosios etikos šerdis.

B. L. E.: Vadinasi, yra Praeitis. Tačiau tai, ką sakote, reiškia, kad žmogiškosios etikos šerdis susieta ir su skirtimi arba su moteriškumo kategorijos kitybe; su tam tikra ateities samprata.

E. L.: Taip, taip. Moteriškumas yra ta skirtis, moteriškumas yra tas neįtikėtinai, negirdėtas dalykas žmoguje, kuris patvirtina, kad *pasaulis turi prasmę be manęs*.

B. L. E.: Moteryje?

© Emmanuel Levinas in conversation, photographed by Bracha L. Ettinger, 1991.

E. L.: Ne visose moteryse ir ne visą laiką... (*juokiasi*). Kiekviena moteris yra žmogus, Adomas⁴... Žmoguje tai neįtikėtinas, negirdėtas dalykas.

B. L. E.: Ar, jūsų nuomone, su šia idėja galima eiti anapus Veido sakant, kad esama atsakomybės tam, kas dar neturi veido, arba tam, kas jau nebeturi veido? Tiems, kurie dar negimę, ar tiems, kurie jau mirę?

E. L.: Tokios paguodos aš tikrai neturiu. Aš tik sakau, kad *tikrovėje* pasirodo šis žmogiškasis fenomenas, kuris yra *mešuge* (beprotiškas). Tai – *mešigas* (beprotybė). Jūs nemokate savo jidiš...

B. L. E.: Ne. Bet *mešigas* aš tikrai žinau... (*juokiasi*).

E. L.: Kadangi negalėsime pakankamai išplėtoti šios temos, geriau padarykime vos kelias užuominas. Tačiau ne paradoksaliais! Jei sakysite kažką panašaus į tai, kad moteris pasiruošusi išnykti, būsite apšaukta *mešugas* (beprote moterimi), ar ne tiesa? Jei norite eiti šiuo keliu, imkitės visų intelektualinės atodairos priemonių.

B. L. E.: Euridikės trapumas tarp dviejų mirčių, prieš, bet taip pat ir po išnykimo... Euridikės figūra man atrodo esanti mano kartos emblema ir rodo, kad ji teikia galimybę reflektuoti meną. Euridikė pažadina erdvę pakartotiniam neįsisąmonintų traumų pasklidimui. Euridikės žvilgsnis, pradedant

⁴ *Adam*: hebrajų kalba – žmogus, reiškia vyrą arba moterį kaip žmogišką būtybę.

nuo traumos ir traumos viduje, atveria, kitaip negu Orfėjo žvilgsnis, vietą menui ir įkūnija menininko figūrą moteriškume. Jūs rašėte, kad moteris yra kitybės sąvokos ištakose ir kad „kitas žmogus – moteriškumas – užsisklendžia savo paslapyje“⁵. Pradėdama nuo Euridikės ir remdamasi jūsų moteriškumo samprata, kuri susieta su ateitimi ir šiuo šviesos vengimu, aš galiu įsivaizduoti tam tikrą poetinio ar *tapybinio* akto, tapybos veiksmo interpretaciją. Rašymas kaip laikymasis centro, kuris nuolat keičia savo poziciją, tapymas kaip atsi-traukimas ir sykiu susitraukimas pasislepiant nuo sąmonės.

E. L.: Šitai, jei norite, galite sakyti be problemų. Jūs galite tai sakyti, tačiau būkite atsargi, turite surasti formuluotę tam pasakymui, kadangi tai gali būti palaikyta silpnumu.

B. L. E.: Jeigu *Tsimtsum* (hebrajiškai: susiaurėjimas/susitraukimas) priklauso kūrimui, tuomet jūsų apibrėžtos Etikos šviesoje – turiu omenyje knygą *Humanisme de l'Autre Homme* (*Kito žmogaus žmogiškumas*) – šis judesys galbūt nebus interpretuojamas kaip „moteriškas silpnumas“...

E. L.: Knygoje *Humanisme de l'Autre Homme* aš konstatuoju tik pirmąją šių dalykų fazę. Bet kokiu atveju iki šiol aš jums nekalbėjau apie estetiką. Aš primygtinai laikiausi etinių aspektų.

Čia svarbi pirmiausia tam tikra Laiko samprata, esanti visų šių santykių su Veidu aprašymuose. Mano santykis su Kitu žmogumi yra įsipareigojimas. Etinis santykis su Kitu žmogumi suteikia Laikui savitos reikšmės.

Prancūzų kalboje turime nuostabią išraišką *maintenant*: dabar, dabartis. *Maint-tenant*: rankoje besilaikantis. Dabartis, ta, kuri atitinka ranką – ta, kuria galima dirbti, imti (*prendre*), suvokti (*com-prendre*), suprasti. *Hove* (hebrajiškai: dabartiškas) yra besilaikantis rankoje: *ma šenichnas layad* (hebrajiškai: tas, kuris telpa rankoje).

Intencionalumo struktūroje žinojimas ar matymas, kaip sugriebiant ranka, įveda praeitį ir ateitį į dabartį, o Kitą į tą patį. Tai skiriasi nuo praeities idėjos, kaip priklausančios nuo santykio su Kitu žmogumi. Kaip jau anksčiau jums sakiau: jau esu įsipareigojęs Kito Veido akivaizdoje dar prieš pakeldamas į jį/ją akis, ir netgi tuomet, jeigu veidas paslėptas.

O paskui yra toji moteriškumo, arba meilės, meilės santykių su moterimi ar šeimoje, idėja; meilė apskritai. Tai galimybė tikėti, kad esama tikrovės *be manęs*. Tačiau ji turi šią prasmę bet kokios kito esaties akivaizdoje, kiekvienai žmogiškai būtybei.

Santykis su *Veidu*, su Kitu žmogumi, *jau yra* sąlytis su ateitimi ir *jau yra* praeities pagava, kurioje jūs turite to, kas nežinoma, idėja. Ir to, kas galima/įmanoma, (idėja). Ir to, kas negalima/nejmanoma, taip pat.

⁵ Levinas, E. *Totalité et Infini*, p. 309.

Ateityje jos yra; mano galimybės ir mano negalimybės. Tenai taip pat ir mano mirtis. Ir Laikas tenai: tame, kas galima, tame, kas jau nebegalima, ir neužmirštamume.

Laikas, mūsų laikas, jau yra žmogiškos būtybės kvėpavimas (*souffle*) kitos žmogiškos būtybės atžvilgiu. Mūsų laikas yra dvasios kvėpavimas.

Paryžius, 1991–1993

Iš anglų kalbos vertė Danutė Bacevičiūtė

Versta iš „Que dirait Eurydice? & What would Eurydice say? Emmanuel Levinas en/in conversation avec/with Bracha Lichtenberg-Ettinger“. Paris, BLE Atelier, 1997, p. 2–20 (prancūziškas tekstas), p. 21–32 (angliškas tekstas).